

Skruzdės turi stebėtinai įvairių instinktų, protinių sugebėjimų ir pojūčių, nors jų smegenų vingiai yra mažesni už ketvirtį mažo segtuko galvutės. Šiuo požiūriu skruzdelės smegenys yra viena iš nuostabiausių materijos dalelių pasaulyje, gal net nuostabesnė nei žmogaus smegenys.

Charles Darwin „Apie žmogaus kilmę“¹

KOL KAMANĖ LANKO ROŽĘ

Šv. Pauliaus laiške romiečiams yra fragmentas, neretai pateikiamas kaip argumentas gamtos tikslingumui ir tvarkai pagrįsti: „Jo neregimosios ypatybės – jo amžinoji galybė ir dievystė – nuo pat pasaulio sukūrimo aiškiai suvokiamos protu iš jo kūrinų.“ (Rom 1,20). Arba, kaip sako poetas, „jei geriau ir išmintingiau žiūrėtume“². Kada praradome tą „antrąjį žvilgsnį“, ar prisidėjo tai prie mikroskopo išradimo? Dar XVIII amžiuje buvo tyrinėjami gamtos stebuklai, tikint, kad jie apreiškia Kūrėjo garbę. Labai populiariame ir daug kartų perleistame veikalė „Le Spectacle de la nature“ (1732) abatas Pluche rašė apie Dievo išmintį, kurią atsiskleidžia ypatingos vabalų savybės. Didysis vabalų tyrinėtojas Reaumuris rašė: „atrodo, kad daugelis autorių norėtų, jog būtų daugiau tyrinėjami vabalai, nes tuo būdu daugėja Dievo buvimo įrodymų“³. Fontenelle tvirtino, kad Malebranche’ą „vienas vabalas sujaudino labiau nei visa graikų ir romėnų istorija“⁴. Beveik nematomas pasaulis, esantis ant matomo ir nematomo ribos, pradėjo sleisti savo mechanizmus. Kitaip tariant, pasaulio paslaptis atrodo pasiekiamą kaip ir jo mechanizmas. Nedaugelis, pavyzdžiui, Pascalis, jautė grėsmę ir

1 Darwin K. *Dziela wybrane*. Red. Eugenia Stołyhwo. T. IV. Vertė Stanisław Panek. Warszawa, 1959, s. 112.

2 Šis tekstas įeina į didesnę studiją, kurioje rašoma apie C. Linnaeusų ir Ch. Darwiną, gamtos viziją ir mokslinį žvilgsnį į ją. Šiame tekste per pateikiamą pasirinktą Czesława Miłoszo eilėraščių interpretaciją pristatomas žmogaus ir Gamtos paveikslas iš vabalų perspektyvos.

3 Stefanowska Z. *Próba zdrowego rozumu. Studia o Mickiewiczu*. Warszawa, 1976, s. 63.

4 Ten pat.

ruošė priešnuodį mechanistinei filosofijai. Tačiau galima teigti, kad XVIII a. gamtininkas ir teologas gyveno santarvėje, o meno karalystė derėjo su gamtos karalyste. Taigi ne veltui Linnaeusų Miłoszas priskyrė stebuklingumo sričiai:

Trzy królestwa Natury ułożył w systemat:

Animale. Vegetale. Minerale

Podzielił: klasy, rzędy, rodzaje, gatunki.

„Jak mnogie są twoje dzieła, o Jehowa!” –

Śpiewał z psalmistą. Ład, liczba, symetria

Są wszędzie, ich pochwałę wygrywa klawesyn

I skrzypce, i skanduje łąciński heksametr.⁵

Geriausias tokio žvilgsnio, apie kurį rašė apaštalas Paulius, pavyzdys yra naiviosios Miłoszo poemos „Pasaulis“. Transcendentinis subjektas mato pasaulį, kuris yra gyvas kūnas, pakilęs virš kūniškumo smarvės ir „baltų apnuogintų tautų skruzdėlynų“. Tačiau visa tai visiškai atsiskleidžia „Vargšų žmonių balsuose“.

Ankstyvoje Miłoszo poezijoje vabalų motyvai daugiausia pasitelkiami konvencionaliai, kaip klasikos citatos. Drugelis panašiai kaip japonų mene priklauso grožio kaligrafijai: „skrajoja tarp ritinių ir inkunabulų“, „tupia ant tirono skruostų“. Svirplys „groja šiuolaikinės Trojos žolėje“ arba „svirpia kadagiuose“; kamanė „nupurtys nuo tulpės auksines dulkes“; karkvabalis „paliečia smuiko stygą“ ir t. t. Vabalų pasaulis ima gesti okupacijos metais. Šį procesą pranašauja paveikslas iš „Lėtos upės“: „o krematoriumai kaip baltos uolos, ir dūmas eina iš negyvų širšių lizdų“. Širšė, žemesniojo dievo kūrinys, zoroastrizme siejama su mirties demonu Arimanu, čia pranašauja visos gyvos materijos sunaikinimą ir sulyginimą.

„Vargšų žmonių balsų“ autoriaus okupacijos metų poezijoje prisimenama Senojo Testamento ir gnostikų simbolika, vabalus siejanti su blogio ir mirties karalyste. Musė – tai silpnumo ir išnykimo, taip pat sugedimo, nuodėmės ir epidemijos simbolis. Finikiečių „musių valdovas“, Belzebubas, atnešė puvelius ir suirimą, hebrajai jį vadino „mėšlyno dievuku“⁶. Skruzdėlė – universalus darbštumo, rūpestingumo ir apdairumo, o Senajame Testamente – ir išminties simbolis, ima dirbti sunaikinimo ir nebūties labui. Net bitė, pasigėrėjimo, pagarbos ir baimės objektas, o bičių spiečius – darbo ir gailėstingumo kupino vienuoliško gyvenimo simbolis, čia stengiasi pašalin-

5 Trys gamtos karalijos sudaro sistemą:

Animale. Vegetale. Minerale.

Skirsniai: klasės, būriai, šeimynos ir rūšys.

„Kokie gausingi tavo tvariniai, Jehova!“

Skelbia psalmė. Darna, simetrija, skaičius

Yra visur, jų šlovę groja klavesinas

Ir smuikas, ir skanduoja hegzometro pėdos. Miłosz Cz. *Rinkiniai eilėraščiai*. Vertė Tomas Venclova. Vilnius: Baltos lankos, 1996, s. 317.

Miłosz Cz. Linnaeus // *Dziela zbrane*. Wiersze tom 4. Kraków, 2004, s. 226–227. Jei nenurodyta kitaip, visos Miłoszo eilėraščių citatos paimtos iš šios jo darbų rinktinės.

6 Por. Cooper J. C. *Zwierzęta symboliczne i mityczne*. Vertė. A. Kozłowska-Ryś, L. Ryś. Poznań, 1998, s.167.

ti žmogiškojo pasaulio likučius.

Kontrastas tarp matomo pasaulio naiviose poemose ir „Vargšų žmonių balsuose“ labiausiai matomas iš vabalų perspektyvos. Pirmame kūrinyje vabalų beveik nėra. Yra tik keistai gražus kandžio paveikslėlis: jis tupi ant knygos ir „priplotas prie puslapio“ spurdėdamas miršta ant herojaus kūno (tikriausiai aliuzija į Hektoro mirtį „Iliadoje“). Tačiau taip pat galime rasti apie bijūnų šalis besikalbančių vabalų bendruomenes:

Matka nad klombem z piwoniami staje,
Sięga po jedną i płatki rozchyla,
I długo patrzy w piwoniove kraje,
Dla których rokiem bywa jedna chwila.⁷

Motina matome meditacijos akimirka, kai ji peržengia laiko ribą, paliesdama gėlės dievobaimingumą. Gėlė yra tapati sau, yra gamtos dalis, tačiau kartu yra tvarkos, namų ir Dievo globos simbolis. Čia galime pateikti panašų pavyzdį iš „Piliečio dainos“:

I blisko, tuż za oknem oranżeria światów,
Gdzie mały chrabąszcz i pająk równe są planecie
Gdzie jak Saturn rozjarza się wędrowny atom,
A tuż obok żeńcy podnoszą do ust zimny dzban
W upalnym lecie.
Tego chciałem i więcej niczego.⁸

Vargšas žmogus mato „baltų, apnuogintų kūnų skruzdėles“ ir gali galvoti tik apie „žvaigždėtą dangų, / Apie aukštas termitų kalvas“. (Termitai, kitaip tariant baltos skruzdėlės, stato lizdus, atsparius kaip betonas. Žmogiškos skruzdėlės, apnuogintos iki kaulų, čia yra benamės, išmestos krabams.). Apie ką mąsto „Vargšas pilietis“? Apie dvi Pascaliao begalybes, kuriose pasiklysta žmogiškas trupinėlis ir žmogiška baidyklė, neatšaukiamai pasmerкта galaktikų tylai ir mikrokosmosų prarajoms. „Adrijano Zie-linskio dainose“ „net numirėlių negali rasti / Guli sutraukti kaip juodos skruzdės“, „nei tikros tamsos, nei akmenų“. Iš Adrijano atimta net praraja:

I tylko serce ciężkie od płynnego złota,
I tylko pustkę wirujących sfer
Znalazłbym. Nie ma przepaści.

7 *Motina stovi prie bijūnų lysvės,
Liečia po vieną, praskleidžia žiedlapius
Ir ilgai žiūri į bijūnų šalis,
Kuriose viena akimirka prilįgsta metams.* (Vert. V. N.)

8 *O arti, čia pat už lango, pasaulių oranžerija,
Kur mažas karkvabalis ir voras prilįgsta planetai,
Kur lyg Saturnas liepsnoja keliaujantis atomas,
O greta pjovėjai pakelia vėsus šotį prie lūpų
Karštą vasaros dieną.
To norėjau ir daugiau nieko.* (Vert. V. N.)

Bez początku i końca pleni się przyroda

I nic prócz tego, że życie, że śmierć.⁹

„Vargšų žmonių balsuose“ knibždėte knibžda vabalų. Jie atstovauja grėsmei, tuštumai, nebūčiai, taip pat kažkam, kas neturi nieko bendra su metafizine grėsme, lyg ir ji būtų atimta iš žmogaus kaip ir kitos jo senosios didybės, jo išskirtinumo kosmose ženklas. „Be pradžios ir pabaigos dauginasi gamta“; iš čia anonimiškumas atpažįsta savo vietą pasaulio tvarkoje. Darwino įkandimas juntamas iš paniekos kūnui ir kūniškumui. Gyvenimo laikinumas visų pirma atsiskleidžia kaip materijos irimas ir puvimas. O atrodytų, labiausiai laikini padarai vabalai turi ateitį. Jų yra tuštumos:

Pszczoły obudowują czerwoną wątrobę,

Mrówki obudowują czarną kość,

(...)

Pszczoły obudowują czerwony ślad,

Mrówki obudowują miejsce po moim ciele.¹⁰

DVI BEGALYBĖS („UŽBURTASIS GUCIO“ IR „NATŪRALISTO ATSIMINIMAI“)

Optinis mikroskopas buvo išrastas dar XVI a., maždaug 1590 m. Jo primityvus pirm-takas vadinosi „blusų stiklais“ – „flea lenses“. Visuotinis susižavėjimas atrastu nauju tikrovės matmeniu poezijoje buvo reiškiamas naujomis metaforomis ir koncepcijomis (charakteringi pavadinimai: Donne'o „Blusa“, Crashawo „Ašara“, Marvello „Ant ramos lašo“, Lovelace'o „Laukų arkliukas“). Blaise Pascalis rašė apie visur aptinkamus du gamtos stebuklus – didumo begalybę ir mažumo begalybę. Jis buvo idėjos apie planetas, esančias atome, autorius. Nauja erdvė atsiveria prieš žmogų, bandantį atspėti galutinį mažumą gamtoje:

Niech ujrzy tam nieskończoność światów, z których każdy ma swój firmament, swoje planety, swoją ziemię – w tej samej proporcji, co świat widzialny; na tej ziemi zwierzęta i wreszcie żyjątką, w których odnajdzie to samo, co znalazł w owych pierwszych; i znajdując

9 *Ir tik širdis apsunko nuo tekančio aukso,
Ir atrasciau tik besisukančių sferų
Tuštumą. Nėna bedugnės.
Be pradžios ir galo dauginasi gamta,
Ir nėra nieko be to, tik gyvenimas, tik mirtis.* (Vert.. V. N.)

10 *Bitės apsiuva raudonas kepenis,
Skruzdės juodą kaulą aplipdo, (...)
Bitės apsiuva raudoną pėdsaką.
Skruzdės aplipdo vietą po mano kūno.*
Miłosz Cz. *Vargšas krikščionis žiūri į getą.* Vertė Vytautas Bložė. // *Rinktinai eilėraščiai*, s. 51.

znovuž te same rzeczy bez końca i spoczynku, niech się zgubi w tych cudach równie zdumiewających w swej małości, jak inne w swym bezmiarze.¹¹

*

Harvardo „Biologijos pamokoje“ Miłoszas teigė, kad poeto mintis priklauso nuo žinių apie pasaulį, kurias dar vaikas būdamas gavo iš tėvų ir mokytojų¹². Galime pridurti, kad ne mažiau svarbios yra vaikystėje perskaitytos knygos. Būtent vienos iš jų, „Užburtojo Gucio“ (Zofia Urbanowska, pirmasis leidimas 1884 m.), herojus pažadino būsimo poeto susidomėjimą mažumu ir didumu.

Gucio, nemandagus berniukas, buvo paverstas muse:

A choć trwało to nie dłużej niż od podwieczorku do kolacji,
Zawsze potem, kiedy miał prasowane spodnie i strzyżone włosy,
Myślał, trzymając szkło z alkoholem, że ich oszukuje,
Bo mucha nie powinna rozmawiać o narodzie i wysokości produkcji.¹³

Miłoszo poemos „Užburtasis Guccio“ šerdis yra stebuklingumo pažinimas. Tai glaudžiai siejasi su poeto pašaukimu. Nelauktai atsiveria pasaulių, pasiruošusių būti pavadintais, begalybė:

Niemožliwie, żeby tyle głosów nie zapisanych
Między tubą pasty do zębów i zardzewiałą żyłką...¹⁴

„Gucio“ stebuklingumas – tai visų pirma pabėgimas į vaikystės šalį, išsilaisvinimas iš suaugusiųjų pasaulio su jų apsimestiniu orumu ir grubiu šaipymusi iš kūno reikalų. Suaugusiųjų pasaulis yra apstėtas mokslo kulto ir jam giminingų dievybių, t. y. politikos ir ekonomikos. Guccio – musė geria savin pasaulį žmogiškais jutimais ir patiria ekstazę, kurią žmogus sugeba patirti tik svajonėse ir sapnuose. Arba poetiniame regėjime. Žemė – sodas atsiveria ir siūlo visą savo perteklių. Kas yra Miłoszo poemos herojus? Nei musė, nei vaikas. Tai visų pirma menininkas, tačiau kartu ir filosofas. Pasakiškas metamorfozės motyvas čia pasireiškia alchemišku daiktų esmės ieškojimu. Guccio, kuris susigrąžina savo žmogišką pavidalą ir tampa suaugusiu, visada tarp žmonių lieka ateiviui iš kitos planetos – nei musė, nei žmogus. Stebina tik tai, kad tiek laimės musės kūne jam teko „už bausmę“. Nors bausmė iš tiesų yra vėlesnis jo atsiskyrimas nuo visuomenės, gyvenimas ant tikrovės ir sapno ribos. Pasakiškos ir

11 *Tegu pamato ten pasaulių begalybę, kur kiekvienas iš jų turi savo pagrindą, savo planetas, savo žemę – tų pačių proporcijų kaip matomas pasaulis. Toje žemėje yra žvėrys ir net gyvūnėliai, kuriuose ras tą patį, ką atrado anuose, o atrasdamas vėl tuos pačius dalykus be pabaigos ir atvangos, tegu pasiklysta tuose stebukuose, stebinančiuose savo mažumu, kaip kad kiti stebina savo didumu.* Pascal B. *Mysli*. Tlum. Tadeusz Boy-Żeleński. Warszawa, 1989, s. 62.

12 Plg. Miłosz Cz. *Dziela zebrane. Świadectwo poezji*. Kraków, 2004, s. 44.

13 *Ir nors tai truko ne ilgiau kaip nuo pavakarių iki vakarienės, Po to visuomet, kai jam būdavo lyginamos kelnės ir kerpami ūsai, Laikydamas stiklą su alkoholiu, galvojo, kad juos apgaudinėja, Nes musė neturėtų kalbėti apie tautą ir gamybos mastus.* (Vert. V. N.)

14 *Negali būti, kad yra tiek neužrašytų balsų Tarp dantų pastos tubelės ir surūdijusio skustuvo...* (Vert. V. N.)

literatūrinės metamorfozės herojumi dažniausiai būna drugelis – perkeista vikšro forma, nemirtingumo, džiaugsmo ir malonumo simbolis, taip pat perėjimo iš gyvenimo į mirtį ir prisikėlimo simbolis.

Filosofinis „Užburtojo Gucio“ turinys yra būtybių pasikeitimas, meditacija apie žmonių ir vabalų laiką, įsigilinimas į tai, kas radikaliai skirtinga, kol pasiklystama ir išsivaduojama iš „aš“. Tai labai gražiai vaizduoja IV a. pr. Kr. gyvenusio kinų filosofo Čuang Tse pasakojimas, kurį Miłoszas galėjo perskaityti itin vertinamoje antologijoje „Didžiųjų poezijos ir prozos kūrėjų panteonas“, išleistoje 1938 m.:

Razu pewnego śniło mi się, że ja, Czuang Czou, jestem motylem, przelatującym z kwiatka na kwiatek, i że myślałem i czyniłem to wszystko, co myślę i czyni prawdziwy motyl. O tem, że jestem Czuang Czou nie wiedziałem zupełnie. Naraz obudziłem się i byłem znowu sobą. I teraz nie wiem, czy Czuang Czou we śnie jest motylem, czy też motyl we śnie jest Czuang Czou. A jednak między Czuang Czou i motylem musi być przecież jakaś różnica. To się nazywa przemianą istot.¹⁵

*

Metamorfozė, vykstanti Miłoszo poemoje, turi ir alcheminę prasmę, o tai kaip pažinimo figūra siejasi su menininko, kuris „žiūrėdamas nori išgauti pačio daikto esmės vardą“, veikla. Čia atsiranda ir dailininko, kuris „metų metus suko ratus apie storą medį,/ Pridėdamas delną prie akių ir murmėdamas iš nuostabos“, motyvas. Jutimų ekstazė veda į sąmonės susvetimėjimą, nes ji pasijunta bejėgė prieš matomo pasaulio perteklių. Paskutinėje poemos dalyje būtybių pasikeitimas galiausiai pasiekia ir sekso paslaptį. Būtent šioje sferoje neproporcingumas yra labiausiai gąsdinantis. Pirmiausia Guciu moteris yra „vulkaniška viršūnė, /Kur tarpekliai, krateriai, ir lavos slėniuose/ Žemės drebėjimas palenkia susuktus pušų kamienus“. Nepasiekiamo, *sensu stricto* neproporcinga moteris – kūnas pasirodo kaip žemė (motina – žemė?). Šis paveikslas tarsi dvigubas – svetimumo pažinimas, bet kartu atmintis apie intymias iniciacijas, keliones į gėlės viduriuką, slaptą gamtos stebėjimą. Ir moteris priešais, gamtos atstovė, yra slapčia stebima vaizduotėje, stebima tarsi iš vidaus. (Poetas kaip *Voyer* – čia išties galima įžvelgti vabalų motyvo pagrindimą: būti nematomu, skrendančiu, bet kūnišku). Tačiau netrukus ji (moteris) taps nutolusiu tašku, nežinoma planeta, išnykstančia begalybėje:

Między mną i nią był stół, na stole szklanka.
 Spierzchnięta skóra jej łokci dotykała lśniącej powierzchni,
 W której odbijał się zarys cienia pod pachą.
 Kropła potu gęstniała nad falistą wargą.

15 „Kartą sapnavau, kad aš, Čuang Tse, esu drugelis, skraidantis nuo gėlės ant gėlės, ir kad galvoju ir dariau viską, ką daro ir apie ką galvoja tikras drugelis. Ir visai nežinoju apie tai, kad esu Čuang Tse. Tuomet atsibudau ir vėl buvau savimi. Ir dabar nebežinau, ar Čuang Tse sapne yra drugelis, ar drugelis sapne yra Čuang Tse. O vis dėlto tarp Čuang Tse ir drugelio turi būti koks nors skirtumas. Tai yra vadinama būtybių pasikeitimu.“ (Vert. V. N.) *Panteon wielkich twórców prozy I prozy. Antologia literatury pouszechniej*. Pod redakcją Stanisława Lama. Warszawa, 1938, t.1, s. 8.

A przestrzeń między mną i nią dzieliła się nieskończenie,
 Hucząca pierzastymi strzałami Eleatów,
 Nie wyczerpie jej rok ni sto lat podróży.
 Gdybyśmy przewrócili stół, co byśmy spełnili.
 Ten akt, nie-akt, bo zawsze potencjalny
 Jak zamiar wejścia w drzewo, w wodę, w minerały.
 Ale ona też patrzyła na mnie jak w pierścieniu Saturna
 I wiedziała, że wiem, jak nikt nie dosięga.
 Tak stanowiona była człowieczość i tkliwość.¹⁶

Žinojimas to, *kodėl* niekas nepasiekia, nukreipia prie vienintelio tikro, poeto nuomone, ryšio ir bendrumo tarp žmonių – užuojautos. Reikia atkreipti dėmesį, jog tai ne tiek žinojimas „kad“, bet žinojimas „kodėl“ niekas nepasiekia. Žodelyje „kodėl“ telpa visas mūsų pažinimo kainos suvokimas. Santykis tarp sekso (tiksliau, erotikos) sferos ir užuojautos problemos Miłoszo poezijoje – tai atskira ir įdomi tema.

Kitos jaunystės laikų knygos herojus Daktaras Musiakojis (Erazmas Majewskis „Daktaras Musiakojis. Fantastiniai nuotykių vabalų pasaulyje“, Varšuva, 1890) pasirodo antroje poemos „Kur saulė pateka ir kur nusileidžia“ dalyje. Ši knyga žymi kitą poeto gyvenimo etapą, kuriam būdinga natūralisto aistra. Šis laikotarpis taip pat susijęs su gimnazijos biologijos mokytojo, įkūrusio Gamtos mylėtojų būrelį, atsiminimu. Miłoszas šiame būrelyje buvo pirmasis ir vienas iš labiausiai užsidegusiųjų. „Neapsiribojau pratimais ir vadovėliais, ėmiausi rimtų knygų“, – prisimena jis „Gimtojoje Europoje“.

W połowie mego pobytu w szkole, tj. w czwartej klasie, wygłosiłem swój pierwszy odczyt: o odbiorze gatunków i Darwinie. Wtedy właśnie wkraczałem w mój kryzys, zresztą opóźniony przez nawał zajęć, jakich przysparzało mi moje królestwo akwariów, słojujów i klatek z ptakami czy białymi myszami. Nie wątpiłem o jednym: że mój przyszły zawód jest przesądzony i że zostanę przyrodnikiem.¹⁷

16 *Tarp jos ir manęs stovėjo stalas, ant stalo stiklinė.
 Suskeldėjusi jos alkūnės oda lieti spindintį paviršių,
 Kuriamė atsispindėjo šešėlio po pažastimi kontūras.
 Prakaito lašas tirštėjo virš banguotos lūpos.
 Ir erdvė tarp manęs ir jos dalijosi iki begalybės,
 Kaukdama plunksnuotomis Eleatų strėlėmis,
 Nenukeliautum jos nei per metus, nei per šimtmetį.
 Jeigu apverstume stalą, ką gi padarytume.
 Šis veiksmas – ne veiksmas, nes visada potencialus
 Kaip ketinimas įeiti į medį, vandenį, mineralus.
 Tačiau ji taip pat žiūrėjo į mane kaip į Saturno žiedus,
 Ir žinojo, kad žinau, kaip niekas nepasiekia.
 Taip buvo nustatomas žmogiškumas ir jautrumas. (Vert. V. N.)*

17 „Būdamas vidurinio mokyklinio amžiaus, tai yra besimokydamas ketvirtoje klasėje, perkačiau savo pirmąją paskaitą apie Darvino rūšių supratimą. Būtent tuomet įžengiau į pirmąjį savo krizės laikotarpį, beje, suvėlintą dėl gausybės užsiėmimų, kurių teikė mano akvariumų, stiklainių ir narvelių su paukščiais arba baltomis pelėmis karalystė. Neabejojau tik vienu – mano būsimą profesiją jau nulemta, aš tapsiu gamtininku.“ (Vert. V. N.) Miłosz *Cz. Rodzinna Europa*. Kraków, 2001, s. 84.

Darvino teorijos įtaka jaunam protui matoma iš jo žmonių bendruomenės, paklūstančios gamtos ir vietinių papročių teisėms, supratimo:

Człowiek, moim zdaniem, coś znaczył tylko przez swoją namiętność – do przyrody, myślistwa czy literatury, byle wkładał w to całego siebie. Ale to były małpy. Jakież jest ich sens? Po co istnieją? Wzbijałem się na jakąś boską wysokość i trwałem nad nimi jak nad preparatem. Rodzą się, sekunda, umierają i żadnego śladu.¹⁸

Bendruomenės sudarančios beždžionės arba vabalai dėl savo nesuskaičiuojamos daugybės ir gyvenimo trumpumo keičiasi labiau nei kiti padarai. Daugeliui poetų poezija yra jų mokyklinių sąsiuvinų tęsinys ir artima biologijos bei religijos pamokų kaimynė. Ši mintis tvirtai paženklino Miłoszo mąstymą. Apie tai jis vėliau rašė:

Uczą nas w szkole
O jedności życia
Pierwotniaków i roślin
Owadów i ludzi

Które bez ustanku
Odnawia się i ginie
W pospólnej dla ludzi
*Ojczyźnie – otchłani.*¹⁹

„Fotografia” („Dalsze Okolice”)

Įdomu tai, kad po daugelio metų Berklyje, tarsi patvirtindamas seną kompleksą, savo humanitarinius užsiėmimus, profesorius Miłoszas vedė paskaitas Gyvenimo mokslų pastate, „kur gastrulė, neurulė ir žmogaus gemalas / Palenkė išminčiaus galvą ir parietė letenėles stiklainyje“ („Chagrin” („Hymn o Perle”)). Būtent ten yra viena iš didžiausių universitetiniame miestelyje paskaitų salių, kokios reikėjo jo kursams apie manicheizmą.

*

Majewskio knygos herojus Doktoras Musiakojis panašiai kaip nemandagusis Guccio patiria nuotykių vabalų pasaulyje. „Tyra ir nesugėdinta aistra“ liepia jam išgerti eliksyrą ir įžengti ten, „kur nėra kalčių ir skundų“. „Natūralisto atsiminimuose“ ši aistra susiduria su karčiu ironišku prieštaravimu. Niekur, netgi „Poetinio traktato“

18 *Mano nuomone, žmogus ką nors reiškė tik dėl savo aistros – gamtai, medžioklei ar literatūrai, tik dėl to, kad sudėdavo į šią aistrą visą save. Tačiau tai buvo beždžionės. Kodėl jos egzistuoja? Kilau į kažkokį dievišką aukštį ir žiūrėjau į jas kaip į preparatą. Gimsta, sekundė, miršta, ir jokio pėdsako.* (Vert. V. N.). Ten pat, s. 96.

19 *Mus moko mokykloje
Apie pirmuonių ir augalų,
Vabalų ir žmonių
Gyvenimo vienovę.

Jie be atvangos
Atsinaujina ir žūna
Bendroje su žmonėmis
Tėvynėje – prarajoje.* (Vert. V. N.)

dalyje, pavadintoje „Gamta“ (ten Žemės Dvasia „renka mirusių vabalų kojas / Puriai paklotei, iš kurios išaugs hiacintas“), Miłoszas nevarato „natūralistinės“, atskleidžiančios patį vabalų ir žmonių egzistencijos dugną (tai yra paklotę), kalbos. Pamatytas ir **išgirstas** pasaulis iš vabalų perspektyvos pasirodo kaip visiška Žemės-sodo, matomo užburtojo Gucio akimis, priešingybė. Čia atsiliepia jaunystės trauma, meilė be atsako gamtai, kurios grožis tėra tik nesuvokiamo, nesąmoningo skausmo „be kaltės ir skundo“ bedugnės uždanga. Iš čia ir ironijos esmė: kraštas be kaltės ir skundo – tai ne Elizejaus laukai, bet neperregima neklystančio, todėl ir neteisiamo instinkto tamsa:

Gdyby stopić wosk w uszach, motyl na igliwiu,
 Żuk napoczęty przez ptaka, zraniona jaszczurka
 Leżałyby pośród koncentrycznych kół
 Wibrującej swojej agonii
 (...)

Byłem z tobą, zmałały w niezgłębionym kraju,
 Pod źdźbłami trawy grubymi jak cedry,
 W huku i trzasku błonkoskrzydłych maszyn.
 Stawałem w centrum chropowatych liści
 I nad półmrokiem bagnistej przepaści
 Sznur pajęczyny miałem do przeprawy.

Zanotowałeś: „potworne stosunki”.
 Na sokach, maziach, lepach, milion na milionem
 Nóg poplątanych, skrzydeł i odwłoków
 Szarpie się, słabnie, zastyga na zawsze.
 Tłuste mięso gąsienic żywcem pożeranych
 Przez drapieżne potomstwo dociekliwych much
 Falując pierścieniami beztriosko spożywa.
 Humanitarysto z wieku parlamentów,
 Jaki z ciebie uczony, po cóż nam współczucie?
 I czy stosowne, żebyś się oburzył,
 Kiedy na czarnej dymiącej równinie
 Do bram przybyłeś spalonego miasta,
*Świadek i sędzia w sali martwych mrówek?*²⁰

„Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada”. Cz. II: „Pamiętnik Naturalisty”

20 *Jei ištirpintume vašką ausyse, drugelį ant smeigtuko,
 Paukščio pradėtą vabalą, sužeistas driežas
 Gulėtų savo koncentriškuose
 Vibruojančios agonijos ratuose (...)
 Buvau su tavimi, susitraukęs neišmatuojame krašte,*

Galima prisiminti kitus Miłoszo žodžius: „Vaikštome virš pragaro, rinkdami gėles“. Nes poeto nužengimas į vabalų pasaulį primena savotišką nužengimą į pragarus: nužengimą, neturintį eschatologinio matmens ir teologinio pagrindimo. Šis pragaras yra sužmogintas per istorinio potyrio atsiminimą (karo laikotarpio baimių ir paveikslų atsiminimą: „sparnuotų mašinų užesy ir traškesy“, „atvykai prie sudegusio miesto vartų“). Apie tai mums primena ir mirusios skruzdėlės motyvas, kuris Miłoszo kūryboje nuolat siejasi su planetinio sunaikinimo paveikslais („Nawet umarłych nie poznajdywać/ Leżą jak czarne mrówki skurczone” – „Adrijano Zielinskio dainos“; „Mrówka zdeptana a nad nią obłoki./ Zdeptana mrówka, a nad nią kolumna błękitu” – „Atspindžiai“²¹).

„XX amžiaus poetai yra vaikai, kurie mokosi, gerbdami nuogus faktus, tai ypač žiaurią iniciaciją praėję suaugusieji“, – „Biologijos pamokos“²². Kalbėdama apie natūralistinę išsilavinimą, straipsnio autorė pasitelkė daugiaprasmį apibūdinimą. Susiejimas su natūralizmu, suvokiamo kaip literatūros doktrina ir stilius, kalba, gali būti ir tikslus, ir klaidinantis. Miłoszas nemėgo ir net nekentė nuogos tiesos (tai yra moksliskai įrodytos tiesos) vaizdavimo: „natūralizmas – tai persirengęs visiškas nerealumas... Ne žmonių, bet mūsų pasaulis. O jei žmogus yra tik musė, tai kodėl turėtų rūpėti jo nelaimė?“²³. Kitaip tariant, natūralizmas yra „ypač žiaurią iniciaciją praėjusių suaugusiųjų kalba“. Miłoszo kalboje juntamas pažeistas vaiko jautrumas, jo maištas ir protestas, vedantis į skilimą, o skilimas, deja, reikalauja teologinės interpretacijos. Miłoszo sąmonėje mokslas nuolat pralaimi, bent jau ta prasme, kad nesunaikina jame poreikio ieškoti teologinės interpretacijos. Jis tik sulaužo ortodoksijos rėmus, versdamas ieškoti už pagrindinės srovės ribų. Neatsitiktinai „Natūralisto atsiminimuose“ šalia gamtos pamokos Vilniaus gimnazijoje aprašymo pristatoma Miłoszo kurso apie

*Po storais lyg kedrai žolių stiebais,
Sparnuotų mašinų užesy ir traškesy.
Atsistojau į šturkščių lapų vidurį
Ir virš pelkėtos bedugnės prieblandos
Turėjau pataisyti voratinklio giją.

Pasižymėjai: „siaubingi santykiai“.
Ant sulčių, tepalų, klijų, milijonas po milijono
Supainiotų kojų, sparnų ir pilvelių
Tamposi, silpsta, visam laikui sustingsta.
Riebi mėsa kirmėlių, kurias gyvas ryja
Plėšrus smalsiųusių palikuonys,
Judindamos žiedus, nerūpestingai suėda.
Parlamentų amžiaus humaniste,
Koks gi iš tavęs mokslininkas, kam mums užuojauta?
Ir ar naudingas tavo piktinimasis,
Kai juoda, rūkstančia lyguma
Atvykai prie sudegusio miesto vartų
Liudytojas ir teisėjas mirusių skruzdžių salėje. (Vert. V. N.)*

21 *Negali rasti net mirusiųjų / Guli kaip sutrauktos juodos skruzdės“; „Sutrypta skruzdė, o ties ja debesys./ Skruzdėlė sutrypta, o ties ja mėlynės kolona. (Vertė Juozas Kėkštas). Miłoszas Cz. Rinktiniai eilėraščiai, p. 97.*

22 *Świadectwo poezji, s. 56.*

23 *Ogród nauk. Kraków, 1998, s. 39.*

manicheizmą situacija ir poetiškai perteiktas turinys. Šis jo manicheizmas yra atsakas į proto dilemas, proto, kuriame įsirežia praėjusio šimtmečio mokslo ir evoliucijos teorijos sąvokos.

TOS VORŲ ŽMOGŽUDYSTĖS, TIE MUSIŲ KEISTUMAI

Nedaug yra Miłoszo kūrinų, kuriuose gamta aprašoma iš „šaltos“ distancijos. Paprastai gamtos aprašymai pasižymi stipria emocine aura. Galima priminti paukščius, į kuriuos žiūrima jautriai ir su nuostaba, tai patvirtina ir poetinės konvencijos, pvz.: odės, pasirinkimas. Kitas dalykas, kad Miłoszo paukščiai ne visai priklauso gamtos karalystei, tai greičiau paukščiai iš ornitologinių atlasų. Jie simbolizuoja aukštį ir kilnumą, yra tokie tyri, kad net galima būtų kiek perdėtai teigti, jog jei ne paukščiai, pamirštume apie dangų. Netoli paukščių yra ir drugiai. Jie pasirodo kaip ornamentas, poetinės konvencijos ženklas arba aiški aliuzija į konkretų kūrinį. „Mano gyvenimas, gyvenimas drugelio“ („Šv. Antropologijos, šv. Teologijos ir žmogaus pokalbis“) – tai aiški aliuzija į Mickevičiaus „Raktažolę“ („mūsų dienos kaip drugelio“) ir „Vėlines“ (drugelis, kurį vejasi piemenaitė)²⁴. Taip pat gali simbolizuoti ir viršlaikinį grožį: „Aukštai kregždės. Drugelių sparnai. Katedros“ („Nuomonės“). Negalima didinti savito, emocionalaus vabalų motyvų ženklinimo, turi užtekti pirmiau pasitelktų skruzdės ir musės pavydžių. Šiame kontekste išsiskiria eilėraštis „Voras“ („Tolimesnės vietovės“). Tai yra vieno įvykio, nutikusio poeto namuose, aprašymas:

Nitka, na której ładował, przylgnęła do dna wanny
I rozpaczliwie próbuje iść po gładkiej bieli,
Ale żadna z miotających się nóg nie znajduje uchwytu
Na powierzchni, której nie ma w Naturze.²⁵

Šis įvykis yra banalus, toks banalus, kad skaitytojas iš karto mėgina prisiminti, ką jis daro su voru, rastu ryte vonioje.

(Voras yra vienas iš klastingiausių tvarinių. Tai vabalas, kuris maitinasi vabalais. Jis užima aukštesnę vietą ekologinėje vabalų piramidėje nei kokie nors šilkverpiai. Voro siūlas yra toks tvirtas, kad iš jo netgi buvo mėginama austi audinius. Vorai gyvena žemėje labai seniai, nuo devono ir akmens anglies periodo. Jei voro siūlas nesuirtų gamtoje, visas pasaulis būtų apraizgytas voratinkliais lyg koks kokonas. Nepaisant fizinio

24 Aliuzija į Mickevičių: *Mijały stół nasz, w zwartej idąc linii! Stworzenia, śmiercią w owady zmienione. / Krokiem gasienic, toczący pierścienie, / Szli Karol...* („Dzień i noc“) (*Eidami glaudžia linija, aplenkė mūsų stalą! Kūriniai, mirties permainyti į vabalus. / Kirmėlių žingsniu, ritindamas žiedus, / Ejo Karolis...*) („Diena ir naktis“)

25 *Siūlas, kuriuo leidosi, prilipo prie vonios dugno, / Ir sielvartingai mėgina eiti glotnia baltuma, / Tačiau nei viena iš slystančių kojų neranda atramos / Paviršiuje, kurio nėra Gamtoje.* (Vert. V. N.)

silpnumo voras priskiriamas prie stipriausių mitinių ir simbolinių kūrinų. Didžioji Motina, likimo verpėja, Moirų simbolis, lemties verpėja ir t. t.)

Ką, skaitytojai, darai su voru vonioje?

Jau pirmuose posmuose banali situacija įgauna rimtumo. Voras, mano priešas Gamtoje, atsirado mano (žmogiškoje) teritorijoje. Aš, žmogus, esu jo gyvenimo ir mirties viešpats, tačiau tą viešpatavimą laiku per nieką ir į šią situaciją žiūriu su pasibjaurėjimu:

Nie lubię pająków. Pomiędzy nimi i mną jest nieprzyjaźń.

Czytałem dużo o ich obyczajach,

Które są dla mnie wstrętne, i w pajęczynie

Zdarzało mi się widzieć szybki bieg, atak

Na uwikłaną muchę, śmiertelne ukłucie

Jadem i dla nas niebezpiecznym

U niektórych gatunków. Teraz na niego patrzę

I zostawiam go tak. Zamiast puścić wodę

I zakończyć tę przykrość. Niech stara się,

Daję mu szansę²⁶.

Galėjau jį užmušti, nes turėjau tam priežasčių. Tačiau voro užmušimas nėra aktas. Beje, ne apie tai kalba. Svarbu, „kaip užbaigti šį nemalonumą“. Užuoat paleidęs vandenį (tikriausiai tokia būtų daugelio mūsų reakcija), leidžiu vorui būti, ryžtuosi gailėstingumo aktui, suteikiu jam šansą. Tačiau šis gailėstingumo aktas nėra tikras gailėstingumo aktas, o tik pasibjaurėjimas žudymu, pasitraukimas, pabėgimas, nenorint turėti su voru nieko bendra. Nesileisti su juo į jokių reikalus. (Tegu pats „susitvarko“.). Bandau suvokti konkrečios situacijos ir jos konteksto neatitikimą herojaus sąmonėje. Tai visų pirma „ekologinis-filosofinis“ kontekstas:

Bo, ostatecznie, my,

Ludzie, możemy najwyżej nie szkodzić.

Nie sypać trucizny na szlak wędrownych mrówek,

Ratować głupie ćmy rwące się do światła,

Odgradzając je szybko od lampy naftowej,

Przy której kiedyś pisałem. Nazwij wreszcie-

Mówię teraz do siebie – niedomyślenie do końca

²⁶ *Nemėgstu vorų. Tarp jų ir manęs yra priešiskumas.*

Daug skaičiau apie jų įpročius,

Kuriais aš bjauriuoisi, ir voratinklyje teko matyti greitą bėgimą,

Apipainiotos musės puolimą, mirtiną įkandimą

Nuodais, kurie mums nekenkia

Kai kurių vorų rūšių. Dabar žiūriu į jį

Ir palieku jį taip. Užuoat paleidęs vandenį

Ir pabaigęs tą nemalonumą. Tegu stengiasi,

Duodu jam šansą. (Vert. V. N.)

Jest ratunkiem dla żywych. Czyż pełna świadomość
Mogłaby unieść to, co równocześnie dzieje się na ziemi?²⁷

Skaitytojui gali šauti į galvą dar vienas tos keblios situacijos užbaigimo būdas, pvz., voro perkėlimas ant vejų, į „gamtos iščias“ (Gombrovicziaus „Dienoraščių“ herojus kurį laiką atversdavo vabalėlius plažę, kol galiausiai priėjo prie panašių išvadų). Tačiau kol kas voras pasitraukia į antrąjį planą:

Nie szkodzić. Zaprzestać jedzenia ryb i mięsa.
Dać się wykastrować, jak Tiny, kot niewinny
Żadnego z utopionych w naszym mieście kociąt.
Mieli rację katarzy: unikać grzechu poczęcia
(Bo albo zabijesz płód i dręczyć będzie sumienie,
Albo za żywot cierpień będziesz odpowiedzialny).²⁸

Nuo, atrodytų, smulkaus pasibjaurėjimo prieiname prie pačios pradžios – Adomo ir Ievos. Eilėraščio pabaigoje poetas sako:

Nazajutrz zaglądam do mego pająka.
Martwy, zwinięty w czarną kulkę na lśniącej bieli.

Myślę z zazdrością o dostojęństwie Adama,
Do którego przychodziły zwierzęta leśne i polne,
Żeby dostać od niego imiona. Jakże był wywyższony
Nad wszystko, co biega i lata, i pełza.²⁹

Eilėraščio pabaiga nukelia mus į teologinės refleksijos lygmenį. Kaip įprasta eilėraščiuose, pasižyminčiuose taupiu objektyvumu, būtų labai netaktiška skaityti tarp

27 *Nes galiausiai mes,
Žmonės, galime bent netrukdyti.
Nepilti nuodų ant keliaujančių skruzdžių takų,
Gelbėti kvailus naktinius drugius, besiveržiančius į šviesą,
Atitverdami juos stiklu nuo naftos lempos,
Prie kurios kadais rašydavau. Pavadinink, pagaliau –
Kreipiuos dabar į save – nemąstymas iki galo
Yra gyvųjų išsigelbėjimas. Argi visiškas suvokimas
Galėtų pakelti tai, kas tuo metu vyksta žemėje?* (Vert. V. N.)

28 *Netrukdyti. Nustoti valgyti žuvį ir mėsą.
Leistis iškastruojamam kaip Tinis, katinas, nekaltas dėl
Nė vieno iš mūsų mieste paskandintų kačiukų.
Katarai buvo teisūs: vengti pradėjimo nuodėmės
(Nes arba nužudai vaisių, ir dėl to kankins sąžinė,
Arba būsi atsakingas už kupiną kančių gyvenimą).* (Vert. V. N.)

29 *Kitą rytą užsuku pas savo vorą.
Miręs, susisukęs į juodą rutulėlį ant spindinčios baltumos.
Su pavydu galvoju apie Adomo vertingumą.
Pas jį ateidavo miškų ir laukų žvėrys
Tam, kad iš jo gautų vardus. Kaipgi jis buvo išaukštintas
Virš visko, kas bėgioja ir skruido, ir šliaužioja.* (Vert. V. N.)

eilučių: verčiau jau nepasakyti iki galo. Ką dar galėtume pridurti? Kad žmogus paklūsta žudymo instinktui ir kad vienkartinis gailestingumo aktas nesustabdytų būtinybės grandinės? Kad stebėdamas voro elgesį, jis yra priverstas atpažinti save, nes tokia yra evoliucijos grandinės logika? Kita vertus, tai yra eilėraštis apie radikalų žmogaus svetimumą gamtai, svetimumą ir kartu bejėgiškumą. Jei ne posmas apie katarus, pabaigą galima būtų perskaityti, remiantis grotesko kategorijomis: labai šokiruoja bandymas įterpti smulkų atsitikimą į universalią situaciją ir sugretinti ją su bibliiniu archetipu. Tačiau šių eilučių nevalia praleisti, ir paskutinis susidūrimas su voru iškelia prigimtinės nuodėmės klausimą. Paaiškintame ir mokslo valdomame pasaulyje nėra vietos prigimtinėi nuodėmei, o be šio archetipo gamtos supratimas ir sugyvenimas su ja (taip pat ir savyje) yra (kaip, rodos, norėtų pasakyti poetas) beveik neįmanomas.

Vienuoliktame teologinio traktato fragmente Miłoszas primena Jacobo Boehme'ės žodžius, kuriuos Mickevičius padiktavo Armandui Levy'ui. Anot jo, angeliškas Adomas buvo gundomas Gamtos jėgų ir susijungė su jomis tam, „kad taptų tuo pačiu kūnu, ta pačia gamta“. Tai dar vienas mėginimas atsakyti į klausimą, kaip galėjo atsitikti žmonių giminei, kad tarp jos ir gyvūnų pasaulio išnyko nustatytoji riba.

Iš lenkų kalbos vertė *Vaiva Narušienė*

Joanna Zach

THE “INSECT-WORLD” OF CZESŁAW MIŁOSZ

Summary

This paper offers an interpretation of a problem omnipresent in the writings of Czesław Miłosz: the relationship of faith and science in the modern world. The aim here is, nonetheless, a modest one; an attempt is made to view the larger issue of the confrontation between science and religion through an analysis of a single motif, namely the motif of insects in the poetry of Czesław Miłosz. By choosing poems from different periods and written in different places (“The World”, “Voices of Poor People”, “Bobo’s Metamorphosis”, “Diary of a Naturalist”, “Spider”), this paper develops the theme of nature in two contradictory sets of meanings: nature as a source of enchantment or epiphany and, on the other hand, nature as a source of animal and human pain, a “senseless” process without a beginning or an end. These two aspects of the experience of nature can be called grace and despair. This thusly proceeds to the underlying theme of the analysis, from the “naive” or childish experience of paradise to a dark, Darwinian “inferno” of exiled pain. The tension between these two poles marks the entire poetry of Miłosz and introduces a Manichean split into his experience of himself, as well as his vision of the world.